

Андрій ДЕРЛИЦЯ

кандидат економічних наук, докторант кафедри фінансів імені С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету, Тернопіль, Україна, derlytsya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5123-1584

ПИТАННЯ ДОГМАТИЗМУ ТА ОРТОДОКСІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

Вступ. Фінансова наука в Україні досі характеризується дотриманням низки базисних догматичних положень, успадкованих від радянської фінансової школи, які не підтверджені розвитком західної економічної теорії та сучасною практикою. В основі такого ортодоксального підходу лежить марксистсько-ленінська доктрина, що свідчить про нереалізовану декомунізацію вітчизняної фінансової науки.

Мета – критична оцінка догматичних основ ортодоксального підходу через призму їх відповідності економічним реаліям і розвитку фінансової науки Заходу.

Методи. У дослідженні використано методи абстрагування, порівняння та логічного аналізу.

Результати. Піддано критиці унітаристський погляд на фінанси, який поєднує публічні, корпоративні та персональні фінанси у єдину категорію і спільну науку. Зазначено, що дивергенція наукових і освітніх напрямків фінансів господарських структур та суспільних фінансів була здійснена західною економічною думкою ще на початку ХХ ст. Доведено, що визначення категорії “фінанси” через концепт відносин не дає змоги повністю розкривати їх суть, акцентує увагу лише на окремих аспектах цього феномену. Розкрито обмеженість ортодоксального підходу до визначення ролі фінансів на етапах суспільного відтворення, оскільки він не враховує стадії виробництва та споживання. Вказано на переваги підходу фінансової науки Заходу в результаті комплексного дослідження суспільного виробництва благ і послуг, перерозподілу доходів між індивідами, фіскального обміну податків на блага й аналізу корисності від їх споживання. Наголошено на необхідності зміни парадигми погляду на фінансову проблематику з державоцентризму (з позицій “об’єктивних” потреб держави), на переважно індивідуалістичний підхід, людиноцентризм західної фінансової думки. Критично оцінено ортодоксальне трактування функцій суспільних фінансів. Виокремлено дві ключові риси суспільних фінансів: обмінну та перерозподільчу. А також їх функції: алокації ресурсів у суспільний сектор із подальшим зворотним поверненням вартості у вигляді вироблених суспільним сектором благ; перерозподілу доходів, здійснюваному за допомогою трансфертів і перерозподільчих ефектів внаслідок невідповідності фіскальних внесків індивідів отриманій ними вигоді.

Перспективи. На часі – необхідність подальшого здійснення кроків щодо перегляду ортодоксальної концептуальної основи та взяття на озброєння світоглядних установок фінансової думки Заходу.

Ключові слова: фінансова наука, суспільні фінанси, публічні фінанси, приватні фінанси, суспільні блага, функції фінансів.

Бібл.: 16.

Андрей ДЕРЛИЦА

кандидат экономических наук, докторант кафедры финансов им. С.И. Юрия Тернопольского национального экономического университета, Тернополь, Украина

ВОПРОСЫ ДОГМАТИЗМА И ОРТОДОКСИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ НАУКИ

Введение. Финансовая наука в Украине до сих пор характеризуется соблюдением ряда базисных догматических положений, унаследованных от советской финансовой школы, которые не подтверждаются развитием западной экономической теории и современной практикой. В основе такого ортодоксального подхода лежит марксистско-ленинская доктрина, что свидетельствует о нереализованной декоммунизации отечественной финансовой науки.

Цель – критическая оценка догматических основ ортодоксального подхода сквозь призму их соответствия экономическим реалиям и развитию финансовой науки Запада.

Методы. В исследовании использованы методы абстрагирования, сравнения и логического анализа.

Результаты. Подвергнуто критике унитаристский взгляд на финансы, объединяющий общественные, корпоративные и персональные финансы в единую категорию и общую науку. Указано, что дивергенция научных и образовательных направлений финансов хозяйственных структур и общественных финансов была осуществлена западной экономической мыслью еще в начале XX в. Доказано, что определение категории “финансы” на основании концепта отношений не позволяет полностью раскрыть их суть, акцентирует внимание лишь на отдельных аспектах данного феномена. Раскрыто ограниченность ортодоксального подхода к определению роли финансов на этапах общественного воспроизводства, поскольку он не учитывает стадии производства и потребления. Указано на преимущества подхода финансовой науки Запада в результате комплексного исследования общественного производства благ и услуг, перераспределения доходов между индивидами, фискального обмена налогов на блага и анализа полезности от их потребления. Отмечена необходимость изменения парадигмы взгляда на финансовую проблематику из государствоцентризма (с позиций “объективных” потребностей государства), на преимущественно индивидуалистический подход, человекоцентризм западной финансовой мысли. Дана критическая оценка ортодоксальной трактовке функций общественных финансов. Выделены две ключевые черты общественных финансов: обменная и перераспределительная. А также их функции: аллокации ресурсов в общественной сектор с последующим обратным возвращением стоимости в виде произведенных общественным сектором благ; перераспределения доходов, осуществляемого с помощью трансфертов и перераспре-

делительных эффектов вследствие несоответствия фискальных взносов индивидов полученной ими выгоде.

Перспективы. Все большую актуальность приобретает необходимость дальнейшего осуществления шагов по пересмотру ортодоксальной концептуальной основы и взятию на вооружение мировоззренческих установок финансовой мысли Запада.

Ключевые слова: финансовая наука, общественные финансы, публичные финансы, частные финансы, общественные блага, функции финансов.

Andrii DERLYTSIA

Ph. D. (Economics), Finance Department named after S.I. Yuriy,
Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, derlytsya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5123-1584

DOGMATISM AND ORTHODOXY ISSUES OF DOMESTIC FINANCIAL SCIENCE

Introduction. The article provides a critical analysis of conceptual framework inherited from Soviet financial science, which are not confirmed by the development of western economic science and modern practice. It is revealed that such orthodox dogmatic approach is based on the Marxist-Lenin doctrine, which testifies to the unrealized decommunization of domestic financial science.

Methods. We use methods of abstraction and comparison, as well as methods of logical analysis.

Results. The Unitarian view of finance, which combines public, corporate and personal finance into a single category and a common science, is criticized. It is stated that the divergence of scientific areas of private finance and public finance was carried out by Western economic thought at the beginning of the twentieth century. It is proved that the definition of the category "finance" through the concept of relations does not allow to fully reveal their essence. The limitations of the orthodox approach to determining the role of finance in the stages of social reproduction have been revealed, since it does not take into account the stages of production and consumption. The advantages of financial science of the West are pointed out as a result of a comprehensive study of social production of goods, redistribution of income, fiscal exchange and public consumption. The need to change the paradigm of the view on financial issues from state-centric to human-centric is emphasized. A critical appraisal of the orthodox interpretation of public finance functions is given. The functions of public finance are highlighted: allocation of resources to the public sector and income redistribution.

Conclusions. There is a necessity of further revise the orthodox conceptual framework and use the methodological framework of the Western financial thought.

Keywords: financial science, public finance, public finance, private finance, public goods, functions of finance.

JEL Classification: H00, B24, B51, G00.

Постановка проблеми. Європейський вектор розвитку нашої держави не залишає альтернатив у виборі орієнтирів становлен-

ня вітчизняної фінансової науки. Пріоритетним завданням є її інтеграція у тіло західної фінансової думки, що передбачає здійснен-

ня багатоаспектних змін у методологічних підходах, світоглядних позиціях і концептуальних основах. Цей процес ускладнюється наявністю утверджених догматичних канонів, які автоматично були успадковані від радянської фінансової школи та, попри зміну практики, до цього часу не переглянуті. Без переоцінки таких базових положень неможливим буде забезпечення прискореного розвитку вітчизняної науки зі здобуттям її загальносвітового визнання. Відповідно до семантичного значення, догмою є те, що не потребує доведення та не піддається оскарженню. Зрозуміло, що науковий догматизм є природною складовою діалектичного процесу боротьби консерватизму, як слідування традиціям, та реформаторства, яке покликане сформувавши відповідне новим реаліям знання.

Ознаками порушення такого діалектичного балансу є суперечність наукових положень реаліям практики, а також ситуація, коли трактування певних явищ суттєво відрізняються від домінуючих альтернатив. Оскільки в Україні відбувається розбудова ринкової економіки та демократичної політичної системи, тобто спостерігається поступове зближення об'єкта дослідження – практики фінансового господарювання із реаліями західних держав, то природно припустити, що й їх теоретичне пояснення вітчизняною наукою має також з часом зближуватись із підходами та поглядами фінансової думки Заходу. Таким чином, під догмою у теорії фінансів у контексті нашого дослідження ми розумітимемо ті положення, які не підтверджуються розвитком західної науки та які йдуть у розріз із сучасною практикою. Серед ключових догм можна окреслити наступні:

- традиція поєднання публічних, корпоративних і персональних фінансів у єдиний феномен із виокремленням спільної науки, яка його досліджує, що можна окрес-

лити як унітаристський підхід до трактування фінансів;

- визначення категорії фінансів через призму відносин, що не дає змоги повністю розкривати їх сутність, стосується лише окремих аспектів, особливо на рівні персональних і корпоративних фінансів;
- безальтернативний державоцентризм щодо фінансової проблематики, коли фіскальні явища оцінюються виключно з позицій інтересів та “об’єктивних” потреб держави (на відміну від людиноцентризму, переважно індивідуалістичного підходу західної фінансової думки);
- оцінка суспільних фінансів виключно з затратних, матеріально-вартісних позицій, не враховуючи аспектів корисності, із паралельним нехтуванням “виробничої” ролі суспільного сектору стосовно забезпечення благ і послуг колективного споживання.

Ці та інші риси у сукупності формують ортодоксальний (від грец. – “правильне вчення”), традиційний підхід, який у своїй основі має ще радянське коріння. Попри поступове залучення у фінансову науку нових поглядів, фактично до сьогодні не реалізовано процес звільнення від радянщини, яка є перепоною для подальшого розвитку. Наведемо лише одне із визначень фінансів радянського періоду: “фінанси соціалістичної держави – це сукупність економічних відносин, пов’язаних з планомірним розподілом (перерозподілом) суспільного продукту і національного доходу, формуванням і використанням на цій основі централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для задоволення потреб соціалістичного суспільства” [1, с. 61]. Ортодоксальні визначення фінансів у сучасних підручниках є практично тотожними, а отже, носять відголос марксистсько-ленінської доктрини і свідчать про нереалізовану декомунізацію фінансової науки. Варто відмітити також феномен певного відриву

теорії фінансів від її концептуально-методологічної основи – політекономії. Остання сьогодні в Україні пішла далі по шляху впровадження ідей есономіcs, однак досі не стала засобом подолання ортодоксії власне фінансової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи пострадянської фінансової теорії в Україні були закладені у роботах В. Андрущенка [2, 3], О. Василика [4], В. Суторміної [3], В. Федосова [3, 5], С. Юрія [6] та ін. У подальшому робота щодо критичного переосмислення наукового спадку радянського періоду здійснена у дослідженнях І. Зятковського, М. Карліна, О. Кириленко, А. Крисоватого, Л. Лисяк, В. Опаріна, Ю. Пасічника, В. Тропіної, та ін. Однак слід зазначити, що остаточного комплексного світоглядного, методологічного та концептуального зближення вітчизняної та західної фінансової науки досі не відбулось. Переважно, досягнення фінансової думки Заходу представлені у вітчизняних дослідженнях у вигляді певних вкраплень і ситуативних запозичень. Одним із небагатьох винятків є монографія В. Андрущенка “Фінансова думка Заходу в ХХ столітті” [2].

Мета дослідження. Ми не закликаємо до необхідності безапеляційного відкидання усього спадку радянського періоду та не стверджуємо про досконалість підходів західної фінансової науки. Однак акцентуємо на необхідності переосмислення, деідеологізації, позбавлення від радянщини, взяття на озброєння цінних ідей і висновків, які дадуть змогу сформуванню унікального обличчя фінансової науки України у контексті її інтеграції у загальносвітовий науковий простір. Кроки у цьому напрямку є завданням нашого дослідження. Варто також зауважити, що тривалий час вітчизняна фінансова наука із надмірним пієтетом ставилась до російської економічної думки. Зважаючи на незмінність її догматичної державоцен-

тристської парадигми, на часі остаточне відмежування від російської наукової школи фінансів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із ключових рис ортодоксії у фінансовій науці є унітаристський підхід, який полягає у намаганні у єдиній категорії “фінанси” поєднати усі сфери руху фінансових ресурсів. Така єдність категорії передбачає і спільну науку, що не відповідає доміантній позиції західної фінансової думки, де існує чітке розмежування наукових та освітніх напрямків приватних і суспільних фінансів. Дивергенція цих наук відбулась ще на початку ХХ ст., коли під терміном “finance” почали розуміти корпоративні фінанси, а за державними, суспільними закріпився окремий термін “public finance”. Зауважимо, що і відома JEL класифікація розмежує традиційно єдину у вітчизняному ортодоксальному підході фінансову проблематику по різних розділах. Так, питання персональних фінансів є однією із багатьох складових у розділі D – Мікроекономіка (D14 – Personal Finance); тематика корпоративних фінансів і фінансового ринку сконцентрована у розділі G – Financial Economics; а суспільні фінанси мають власний розділ H – Public Economics.

Витоки об’єднувального підходу у вітчизняній науці криються в історичних особливостях її розвитку. Коріння цього – у марксистських поглядах на процеси суспільного відтворення. Унітаристський підхід не позбавлений певної привабливості й історико-логічних передумов. Адже історичне походження поняття “фінанси” етимологічно виводиться від латинського слова “finis” (кінець), а далі від старо-французького “finance”, який у ХІІІ ст. починає використовуватися у розумінні “оплата” (закінчення, погашення боргу). У тогочасних умовах цей термін вживали для характеристики складної системи платежів і розра-

хунків між фінансистами-позичкодавцями короля, відкупниками податків, суб'єктами оподаткування, королівською казною тощо [7, с. 446]. У такій системі розмиті межі між особистими фінансами короля, публічними коштами, особистими фінансами відкупників податків, приватним і державним кредитом. Платіжно-розрахункова першопррода фінансів носить відголосок і у сучасних умовах, адже фінанси, грошові розрахунки, рух вартості в процесі перерозподілу дійсно поєднують усі сфери економіки та всіх суб'єктів у складну систему зв'язків.

Утвердження унітаристського підходу в науці відбувається із жовтневим переворотом і становленням радянської системи – адже в економічній практиці сфера “державного” поширюється на усю економіку. Зауважимо, що у дорадянській фінансовій науці періоду кінця XIX ст. на вітчизняних теренах фінансову науку розуміли виключно як вчення про публічні фінанси. Дійсно, в умовах, коли держава виступає монополістом на засоби виробництва, не існує підстав для розмежування державних фінансів та фінансів суб'єктів господарювання. На науковому рівні цей розширений публічний феномен має досліджувати єдина наука. За таких історико-економічних обставин у Радянському Союзі межі між державними фінансами і сферою виробництва були максимально стертими. Це сприяло застосуванню єдиного підходу, враховуючи вільне перетікання грошових коштів без покидання сфери публічного, спільності принципів і публічної природи даних фінансових ресурсів. Єдина ланка, що структурно не вписувалась у таку схему, – приватні фінансові ресурси населення, домогосподарств. Однак вони не були значними за обсягами у тогочасній практиці. Персональні, приватні фінанси у складі фінансової системи в радянських підручниках навіть не виокремлювали. Фінансова система СРСР трактувалась як сукуп-

ність “фінансів соціалістичних підприємств, об'єднань і галузей народного господарства і загальнодержавних фінансів” [1, с. 69].

Унітаристський погляд на категорію “фінанси”, яка стосується фінансів державних суб'єктів господарювання та загальнодержавних фінансів, був цілком справедливим у радянський період. Адже тотальна державна власність на засоби виробництва обумовлювала суцільну публічну природу як реального сектору економіки (державних підприємств), так і централізованих фондів фінансових ресурсів. Обидві ланки перебували у компетенції держави, що давало змогу управляти фінансами реального сектору економіки практично у довільному режимі, зокрема шляхом встановлення нормативів відрахувань від прибутку, регулюванням цін тощо. Варто наголосити, що завдяки таким особливостям у радянській фінансовій науці термін “фінанси” за своїм предметно-змістовним наповненням є практично тотожним сучасному поняттю державних фінансів, без поширення на приватну сферу.

В умовах ринкової економіки та різноманіття форм власності, слід порушити питання, чи є достатні підстави говорити про єдину суть публічних і приватних фінансів? Дійсно, фінансові операції здійснюються на усіх етапах суспільного відтворення і між усіма суб'єктами, у тому числі між громадянами, між суб'єктами господарювання і не обов'язково передбачають державу як контрагент. Саме тому радянська наука, щоб відмежуватись від, скажімо, грошових операцій населення, окреслювала фінанси, як відносини, пов'язані з існуванням держави. Тобто визнавала їх імперативний характер. Однак положення про імперативність у сучасних умовах породжує очевидні розбіжності: фінанси суб'єктів господарювання недержавної форми власності не можуть повністю бути зведені лише до процесів,

що стосуються їх взаємовідносин із державою. Таким чином принцип імперативності входить у протиріччя із унітаристською трактовкою фінансів. Саме тому у сучасному розумінні фінансів окреслюється відхід від вимоги імперативності: “фінанси – економічні відносини, пов’язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій і завдань господарюючих суб’єктів, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом й забезпечення умов розширеного відтворення” [5, с. 4].

Фактично, на момент розпаду Радянського Союзу та встановлення сфери приватної власності, роздержавлення економіки, вітчизняна фінансова наука автоматично поширила поняття “фінанси” на усю сукупність ресурсів – не лише на публічну сферу (як було до цього), а й на приватну, вийшовши за межі їх імперативного характеру.

Постає закономірне запитання, чи дійсно закони функціонування фінансів приватної та публічної сфер є настільки подібними, що й сьогодні існують підстави говорити про єдиний підхід до їх вивчення, та об’єднання їх у рамках єдиної категорії. Категорія, відповідно до філософського уявлення та методології, є абстрактне відображення певного об’єкта, процесу чи явища. Зрозуміло, що цей об’єкт має бути єдиним за своєю сутністю. Тому категорія фінансів має покривати подібні явища. Однак, як вказує ринкова практика сьогодення, форми, методи формування ресурсів, функції, принципи, управління ними цілком відрізняються. Головне ж те, що у сфері суспільних фінансів (як публічного феномену) та у приватних фінансах у ринковому секторі діють різні економічні закони.

В умовах планової економіки держава настільки активно втручається у процеси первинного розподілу, що фактично задає їх пропорції. Як зазначає Й. Шумпетер,

оскільки фактори виробництва не мають ринкової вартості, такій економіці “бракує автоматичного розподілу, притаманного ринковому суспільству” [8, с. 218]. Останній підмінюється політичним актом, і у такий спосіб “розподіл стає окремою і принаймні логічно, повністю відірваною від виробництва операцією” [8, с. 218]. Тому в СРСР державний, політичний механізм диктував не лише правила перерозподілу через систему державних фінансів, але задавав пропорції первинного розподілу шляхом планово-директивного встановлення цін, розміру заробітної плати, нормативів прибутку підприємств тощо. Саме тому фінанси, як категорія у радянській фінансовій науці покриває собою розподільчі і перерозподільчі процеси одночасно на рівні держави та суб’єктів господарювання.

Навпаки, у ринковій економіці, первинний розподіл відбувається відповідно до ринкових законів, є автоматичним, а державне втручання у цей процес призводить до спотворюючих ефектів. Тому в умовах ринку держава діє переважно на етапі перерозподілу, уже після формування первинних факторних доходів. Розподільчі процеси на рівні суб’єкта господарювання та між ними визначаються дією ринкових законів, не можуть приходити у суперечність із ними і лише коригуються у певних рамках за допомогою державного регулювання. Таким чином природа приватних і публічних фінансів докорінно відрізняється: домінантою фінансів суб’єктів господарювання є ринковий механізм, тоді як функціонування державних фінансів визначається політичним механізмом прийняття колективних рішень.

Потрібно віддати належне І. Зятковському, який одним із перших підійшов до розуміння обмеженості унітаристського підходу та необхідності розмежованого розгляду фінансів у двох площинах: з одного боку, “як частину суспільних відносин між людьми у процесі

створення і розподілу матеріальних і нематеріальних благ, що виникли і розвиваються на всіх етапах економічної діяльності суспільства, спричинених наявністю держави”, а з іншого, як систему фінансових відносин, що “опосередковують рух вартості в її грошовій формі у сфері створення матеріальних і нематеріальних благ на рівні суб’єктів економіки (господарювання) всіх форм власності й організаційно-правових форм” [9, с. 20].

Оскільки у СРСР вся сукупність процесів розподілу та перерозподілу здійснювалась під впливом держави, а державна політика формувалась недемократичним шляхом, перед тогочасною фінансовою наукою стояла проблема пояснення детермінованості фінансів. Це було реалізовано доволі складною конструкцією взаємодії базису та надбудови, відповідно до марксистсько-ленінської ідеології. Фінанси розглядали не у зв’язку з державними інституціями, які прийнято було відносити до надбудови, а елементом базису: “фінанси – вартісна категорія і як така не є предметом науки, що вивчає надбудову” [10, с. 16]. Особливістю такого бачення є пряме протиставлення понять “фінанси” та “фінансова політика”. Фінансова політика розглядається як надбудовна категорія, фінанси ж, як “певна сфера виробничих відносин”, є елементом базису. Повному розмежуванню цих категорій сприяє і визнання підпорядкованості зв’язків між ними: “Фінансові відносини виступають основою фінансової політики, визначають її зміст. Фінансова політика не може змінити сутність фінансових відносин” [11, с. 69]. Це стосувалось не тільки фінансів господарських структур, а й державних фінансів, бюджету – “від того, куди, на які цілі спрямовують, наприклад, ресурси державного бюджету... сутність їх як економічних (вартісних) відносин не змінюється” [10, с. 17]. Таке намагання надати вторинності і другорядного характеру

надбудові, а фактично державно-політичним структурам, відводячи виняткову роль економічним детермінантам, було засобом відведення уваги від реального тоталітарного державного управління розподільчими процесами. Фінансова політика проголошувалась “економічно детермінованою” відносинами розподілу, які не можуть змінитися під впливом державно-політичних рішень. Як бачимо, теорія взяла на озброєння повністю обернений до дійсності підхід.

У такий спосіб наголошувалась важлива особливість фінансів, їх “об’єктивний” характер. Таке хибне положення подекуди притаманне і сучасній вітчизняній фінансовій науці. Хоча сама необхідність існування держави дійсно є об’єктивною, коло її функцій та завдань є далеким від однозначності. Це особливо стає очевидним, якщо враховувати усю історію становлення цивілізації, стан та функції державних інститутів у різних країнах, враховуючи найбільш відсталі суспільства. Завдання, які стоять перед суспільством, мають об’єктивний характер. Однак їх реалізація на практиці може мати різне інституційне забезпечення – із більшим, або меншим залученням ринкових і державних структур.

У різних країнах окремі функції вирішують державним, а в інших, приватним шляхом (зокрема це стосується сфер освіти, охорони здоров’я). У радянській фінансовій науці теза про об’єктивність була способом наукового виправдання довільності та вседозволеності дій держави, відвернення уваги від реальної детермінованості фінансів і фінансової політики в умовах відсутності реального бюджетного процесу та тоталітарної моделі прийняття рішень. У сучасній ортодоксальній теорії фінансів згадка об’єктивності є зручним способом уникнення необхідності складного наукового аналізу переваг і недоліків альтернативних способів задоволення потреб суспіль-

ства й індивіда за допомогою фіскальних і ринкових інститутів.

Ще одним контраверсійним положенням сучасної фінансової думки в Україні, яке сягає своїм корінням радянських часів та не відповідає підходам західної фінансової науки, є трактування фінансів як певних відносин. Скажімо, корифей фінансової думки заходу Р. Масгрейв під суспільними фінансами розуміє комплекс проблем, які концентруються навколо дохідно-витратних процесів урядової діяльності [12, с. 3.]. Приблизно таке ж визначення дає Г. Роузен [13, с. 5]. Однак легкість, невимушеність формулювання визначень не свідчить про спрощений погляд на проблему – багатогранність сутності розкривається глибиною та багатоаспектністю аналізу.

Зрозуміло, що слово “відносини” в ортодоксальних визначеннях не є ключовим, оскільки предметом дослідження виступають не просто відносини, а їх певний вид. Скажімо, правові й управлінські аспекти відносин у цій сфері досліджують інші науки. Крім цього, термін “відносини” без втрати змістовного наповнення може бути замінений певним субститутом: стосунки, зв’язки, взаємозалежності, взаємовідносини тощо. Радянська наука первинно трактувала фінанси, як грошові відносини. Однак потреба відмежування фінансів від грошей, яку було реалізовано за допомогою їх окреслення сферою розподільчих і перерозподільчих процесів, не надала повної чіткості. Тому у подальшому відбулася поступова еволюція наукових поглядів у бік бачення фінансів, як певних “економічних відносин” [9, с. 16]. Виведення фіскальних явищ за межі грошової форми має вагомий підстави. Адже публічні процеси можуть відбуватися за допомогою особистої участі індивіда у створенні колективних/суспільних благ, зокрема виконанням повинностей, несенням військової служби тощо. Тобто економічна взаємодія у

суспільному секторі не завжди опосередковується грошовими розрахунками.

Ортодоксальна фінансова наука виокремлює багато граней фінансових відносин: між державою та суб’єктами господарювання; між державою та населенням; міжтериторіальні; міжгалузеві; міжгосподарські тощо [6, с. 17]. Західна фінансова думка де-факто також вивчає перерозподільчі процеси, однак домінантною рисою її підходу є міжіндивідуальний аналіз. Оцінка фінансових явищ з позицій окремого індивіда має концептуальні переваги. Адже у кінцевому випадку усі без винятку перерозподільчі процеси у вимірі регіон – регіон, держава – суб’єкт господарювання, платник податку – держава зводяться до змін у добробуті конкретного індивіда (платника податку, жителя певної громади, власника суб’єкта господарювання, споживача суспільних благ, отримувача трансфертів із бюджету, працівника бюджетної установи тощо).

Трактування фінансів як відносин у радянський період передбачало і певне лукавство. Адже відносини вимагають наявності більше одного учасника. Однак на практиці фактично єдиним учасником усіх процесів була держава, визначаючи рух ресурсів усередині власної системи. Значимих грошово-фінансових відносин держави з населенням не існувало. Це пояснюється його несуттєвою фіскальною участю у формуванні ресурсів – податки з населення в СРСР становили менше 10% в доходах державного бюджету, адже вони “не є економічною основою існування держави і зі зняття додаткової експлуатації трудящих перетворились в один із способів планомірного перерозподілу національного доходу в їх інтересах” [1, с. 74]. Проте ці декларовані переваги на практиці були лише прикриттям нефіскальних і негрошових методів експлуатації населення завдяки можливості довільного встановлення заробітної плати, що відкри-

валась внаслідок державного регулювання пропорцій первинного розподілу.

Погляд на фінансові явища навіть через традиційний концепт відносин вказує на змістовну відмінність суспільних і приватних фінансів. Суспільні фінанси – сфера колективних інтересів у тому розумінні, що кожне рішення чи захід фінансової політики створює вплив на велику сукупність індивідів, а, по-суті, стосується одночасно усіх жителів держави. Особі, як платнику податків, не байдужим є обсяг податків, яку вона сплачує, як і не байдужими є напрями використання цих ресурсів. Особа має прямий інтерес і до тих платежів, які здійснюють інші члени суспільства, адже від того, чи справедливо і рівномірно розподіляється податковий тягар, залежить обсяг її добробуту і майбутніх платежів. Уникнення оподаткування одним індивідом має наслідком підвищення фіскального навантаження для інших, або призводить до зниження обсягів споживання суспільних благ. Аналогічно, добробут кожного громадянина пов'язаний із усією сукупністю державних витрат, адже ті кошти, які витрачають на заходи, що не передбачають зростання його особистої корисності (скажімо, трансферти громадянину в іншому регіоні), при альтернативному способі розподілу (для прикладу, фінансуванні оборони) позитивно впливали б і на його корисність. Тому концептуально невірним є погляд на державні видатки, як на знеособлені ресурси, які допускають довільне їх розпорядження державою. У кожній гривні сплачених податків і бюджетних витрат – поєднання та протистояння інтересів кожного члена суспільства, як суб'єкта несення податкового тягара та потенційного отримувача трансфертів, або корисності від споживання суспільних благ забезпечених державою за рахунок цих колективних ресурсів.

Саме тому суспільні фінанси правомірно трактувати як відносини, але не у розумінні радянської фінансової науки, між державою та фізичними і юридичними особами. Насамперед, це – відносини між окремими індивідами, які за допомогою фіскальних інститутів, незалежно від власного бажання й усвідомлення, пов'язані тісним зв'язком у єдину систему. Такі відносини не мають місце у сфері приватних фінансів – на рівні суб'єктів господарювання та домогосподарств. Відносини між суб'єктами на ринку переважно будуються на паритетних умовах еквівалентного обміну і зачіпають обмежене коло учасників. Крім того, внутрішні та зовнішні відносини суб'єкта господарювання (із постачальниками, покупцями, кредиторями, найманими працівниками тощо) в умовах ринку мають похідний характер. Їм передує проблема вибору власником або менеджментом джерел формування та напрямків використання ресурсів, яка має для фінансової науки більш важливе значення.

На високо абстрактному рівні індивідуалістична парадигма західної фінансової думки передбачає детермінованість фіскальних інститутів із індивідуальних інтересів за схемою відносин індивід – індивід. За такої моделі припускається, що існує інституційний механізм (державна), який досконало опосередковує втілення індивідуальних інтересів. Можна погодитись, що такий підхід не здатний пояснити функціонування недосконалої політичної системи. Для неефективної демократії можна виходити із дещо іншої концепції відносин: індивід – держава – індивід, припускаючи існування суттєвої “власної” ролі держави у цьому процесі.

Ортодоксальна теорія не наголошує на принциповій відмінності фінансових відносин із державою господарюючих структур та населення. Приватні суб'єкти господа-

рювання не мають статусу інституційних одиниць, які володіють правом і можливістю впливати на державу у вимірі формування влади, визначення пріоритетів фінансової політики. Вони не володіють політико-владною суб'єктністю та в ідеалі не мають втручатись у публічну сферу. На жаль, у олігархічній системі за недосконалої демократії виникають надмірні ефекти лобювання й олігархічного впливу окремих структур, які домагаються собі певних переваг за рахунок порушення інтересів усіх індивідів, які не входять у коло бенефіціарів. Лише в олігархічній системі, коли окремі суб'єкти господарювання суттєво впливають на розподільчі процеси, складовими аналітичної схеми відносин є: індивіди, суб'єкти господарювання (як актори політико-владного впливу), держава.

Концепт відносин ефективно застосовується стосовно перерозподільчих процесів у публічній сфері, де мають місце втрати і вигреш окремих із них завдяки руху вартості від одного до іншого. Однак стосовно іншого важливого аспекту фінансових процесів – прийняття рішень щодо алокації ресурсів, як вибору між альтернативними напрямками їх подальшого використання, цей концепт є безсилим. Алокаційний підхід не передбачає аналізу конкретного контрагента, а концентрується на проблемі вибору (напрямків інвестування, виду й обсягів продукції, споживчого кошика тощо). Така проблема стоїть як перед приватними, так і суспільними фінансами, однак виходить за рамки концепту відносин. Тому загалом можна стверджувати, що догмат відносин у ортодоксальній науці має контрпродуктивний характер. Як влучно зазначає В. Андрущенко, “претензійні визначення фінансів, як безсуб'єктних “відносин”, на нашу думку, стали кроком назад, а не вперед, у розвитку науки” [2, с. 15].

Намагання встановити концептуальну відмінність фінансів від грошей утвердило у радянській фінансовій науці також їх фондове трактування. Як пише О. Василик, “фінанси слід розглядати як економічну категорію, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій” [4, с. 7]. Категорія “гроші” не може вказати на конкретику операції, натомість акцентування уваги на фондовій ознаці намагається привернути увагу до цільової ролі та мети. Адже ключова ознака фонду полягає у його призначенні як сукупності грошей, яка виведена, відокремлена із загальної маси з певною метою. При цьому досі проголошується, що фінанси є фондами за матеріально-речовою стороною: “за матеріальним змістом фінанси – це цільові фонди грошових засобів, які утворюють фінансові ресурси країни” [5, с. 6]. Таке бачення є не зовсім вірним. Фінанси є фондами лише на проміжній стадії, а на завершальній, переходячи у матеріальну, речову, стають конкретними благами та послугами, що надаються населенню. Лише частина із них фінансується у вигляді трансфертів (тобто грошових платежів).

Дискусійним є також ортодоксальний підхід до виокремлення фінансів на етапах суспільного відтворення. Виникли дві альтернативні концепції трактування суті фінансів – розподільча та відтворювальна. Розподільча концепція визнавала, що фінанси виникають на другій стадії відтворювальних процесів, тобто при розподілі та перерозподілі вартості суспільного продукту. Відтворювальна – виходила із розуміння того, що фінанси є відтворювальною категорією, яка включає і грошові відносини на стадії обміну [9, с. 15]. Кожна зі згаданих

концепції оминає стадії виробництва та споживання.

У концептуальній схемі ортодоксально-го підходу фінанси держави розглядаються як результат вилучення частини ресурсів із реального сектору економіки з метою їх розподілу та перерозподілу, що фактично не передбачає їх власної ролі у процесах суспільного відтворення. Бачення цього питання з позиції західної фінансової науки якісно відрізняється – сфера суспільних фінансів розглядається, як окремий сектор економіки, який є доповненням ринкового сектору. Перевагою фінансової науки Заходу є комплексне дослідження цього суспільного сектору з позицій суспільного виробництва благ та послуг, перерозподілу доходів між індивідами, фіскального обміну податків на блага й аналізу корисності, яка отримується в процесі їх споживання.

Ключовою ж рисою ортодоксального підходу, стрижнем парадигми радянщини у фінансовій науці є державоцентризм – погляд на фіскальну проблематику з позицій держави та її “інтересів”. Західна думка взагалі не визнає існування державного, суспільного інтересу [14, с. 22]. Особливо очевидно є державоцентричність ортодоксального підходу при трактуванні функцій фінансів. У Радянському Союзі держава довільно розподіляла ВВП, і оскільки це здійснювалось не під впливом певних економічних законів, то функцію розподілу виконувала через фінанси сама держава. В умовах ринку розподіл відбувається за ринковими законами, а перерозподіл є функцією суспільних фінансів.

Це ж стосується і контрольної функції – “суспільне призначення фінансів в цій функції полягає в забезпеченні економічних умов для здійснення державою контролю за раціональним формуванням і використанням централізованих і децентралізованих грошових фондів” [1, с. 65]. В умовах

демократії та ринку держава із суб’єкта контролю сама перетворюється в об’єкт контролю з боку громадськості. У сфері фінансів вона робить тільки те, що відповідає суспільному волевиявленню. Якщо в СРСР держава дійсно повністю контролювала процеси виробництва, розподілу та перерозподілу, то сьогодні, коли ринок та приватна ініціатива формують ВВП, а держава лише перерозподіляє частину ресурсів, до створення яких вона непричетна та не є їх власником, зникають підстави для контролю у сенсі радянського періоду.

Західний підхід до трактування функцій суспільних фінансів полягає в їх людиноцентричному, а не державоцентричному баченні. Відомим у вітчизняній науці є запропоноване Р. Масгрейвом у середині ХХ ст. виокремлення алокаційної, перерозподільчої та стабілізаційної функцій суспільних фінансів [12, с. 5]. Однак науковці не завжди акцентують увагу на тому, що ці функції автор аналізує через призму індивідуальних доходів і витрат. Західна фінансова наука під алокаційною функцією розуміє розподіл, розмежування ресурсів за напрямками їх подальшого використання. Етап алокації логічно передуює етапу виробництва і полягає у розв’язанні проблеми вибору щодо оптимального спрямування обмежених ресурсів, враховуючи їх альтернативні варіанти використання. Таким чином, первинним етапом є прийняття рішення про обсяги алокації ресурсів між приватним і публічним сектором, а в подальшому – вибір оптимальних напрямків та обсягів спрямування ресурсів в межах публічного сектору з метою збалансованого та відповідного інтересам індивіда постачання суспільних благ. Саме таку функцію визначення напрямків та обсягів виробництва державних благ здійснюють суспільні фінанси. Її можна окреслити як алокаційно-виробничу функцію, адже за

допомогою суспільних фінансів відбувається здійснення вибору щодо виробництва та постачання благ і послуг неринкового характеру. Ця функція абсолютно не притаманна фінансам суб'єктів господарювання, які приймають рішення щодо алокації власних ресурсів стосовно іншої сфери активності – ринкового виробництва товарів і послуг.

Другою функцією є перерозподільча, яка полягає у забезпеченні за допомогою суспільних фінансів руху вартості між індивідами, який призводить до вилучення ресурсів у одних індивідів і спрямування їх на користь інших. Найкращим зразком такого ефекту є трансферти. Така функція також є унікальною та притаманною виключно суспільним фінансам. Феномен перерозподілу взагалі не має аналогів у ринковому секторі економіки, як сфери обмінних операцій, де певні перерозподільчі ефекти виникають лише завдяки порушенню цінового механізму і мають тимчасовий, випадковий і небажаний характер. Фактично під цими двома функціями визнається притаманність суспільним фінансам двох ключових рис:

- обмінної природи, яка виявляється в алокації приватних індивідуальних ресурсів у публічний сектор із подальшим зворотним поверненням вартості у вигляді вироблених суспільним сектором благ. Цей процес є аналогом акту ринкової купівлі-продажу. Як пише Дж. Б'юкенен: “на ринку люди міняють яблука на апельсини, а в політиці – погоджуються платити податки в обмін на необхідні всім і кожному блага: від місцевої пожежної охорони до суду” [15, с. 23];
- перерозподільчої природи, завдяки здійснюваному у системі суспільних фінансів нееквівалентному обміну у вигляді “чистого” міжіндивідуального перерозподілу за допомогою трансфертів, або змішаних перерозподільчих

ефектів внаслідок невідповідності фіскальних внесків індивідів їх вигоді від функціонування суспільного сектору.

Третя функція – стабілізація, виокремлена Р. Масгрейвом з метою акцентування уваги на здатності фіскальних інструментів впливати на стан економіки та макроекономічні процеси за допомогою податків, бюджетних видатків і дефіцитного фінансування. Враховуючи, що забезпечення стабільності є різновидом суспільного блага, яке забезпечує держава, таке благо також може бути зведене до вказаних вище ефектів обмінного та перерозподільчого характеру.

Зауважимо, що радянська фінансова наука і сучасний ортодоксальний підхід не розглядають питання фінансів у контексті їх ролі на таких етапах суспільного відтворення, як виробництво та споживання. Відповідно до марксистських поглядів, ця сфера належала до “невиробничої”. Для західної фінансової науки питання про виробничу роль суспільних фінансів не стоїть, адже чітко проголошується існування суспільного сектору економіки, який займається продукуванням одночасно різних видів благ та послуг: ринкового характеру, змішаних благ, та чистих суспільних благ. При цьому, навіть у випадку чистих суспільних благ, західна наука, відкинувши теорію трудової вартості, аналізує їх споживання через призму корисності. А внесок суспільного сектору у ВВП враховується відповідно до діючих світових та вітчизняних статистичних методик. Так, згідно з “Методологічними положеннями розрахунку валового внутрішнього продукту”, затвердженими наказом Державної служби статистики України від 17.09.2018 р. № 187, внесок до ВВП по сектору загального державного управління розраховується через сформовану валову додану вартість, яка дорівнює різниці між випуском (що визначається на основі

видатків на оплату праці і нарахувань на заробітну плату, використання товарів і послуг, інших поточних видатків, приросту кредиторської заборгованості по заробітній платі тощо) та проміжним споживанням [16]. Таким чином, як на науковому, так і на практичному рівні існують усі підстави вести мову про повноцінну участь суспільних фінансів у всіх етапах суспільного відтворення, а не лише на ортодоксально визначених етапах розподілу й обміну.

Висновки. Розглянувши широке коло аргументів стосовно невідповідності успадкованих від радянської фінансової науки положень сучасним реаліям практики, можна констатувати необхідність їх критичного перегляду. Варто визнати, що дослідження фінансів ринкових суб'єктів господарювання і публічних фінансів є предметом різних наук, а категорія "фінанси" не має передумов для унітаристського трактування. Фінанси ринкових суб'єктів і публічні фінанси виконують цілком різні функції та діють у межах різних економічних законів. При цьому трактування фінансів, як відносин, не повністю відображає їх сутність як на рівні суб'єктів господарювання, так і на рівні держави, оскільки акцентує увагу лише на окремих аспектах їх функціонування. Ключовим же завданням, на нашу думку, є зміна світоглядної парадигми у фінансовій науці, – погляд на суспільні фінанси з позицій людиноцентризму, а не державоцентризму. Державу необхідно розглядати відповідно до західної філософської традиції – лише сукупністю конкретних індивідів із власними інтересами та потребами, наділеними певними правами та повноваженнями.

Список використаних джерел

1. *Фінансы и кредит СССР : учебник / М. М. Алексеенко и др. ; под ред. Н. Т. Беркова. 2-е изд. Львов : Вища школа, 1987. 373 с.*
2. *Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів : Каменяр, 2000. 303 с.*
3. *Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. Держава – податки – бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) : монографія. Київ : Либідь, 1992. 328 с.*
4. *Василик О. Д. Теорія фінансів. Київ : НІОС, 2000. 416 с.*
5. *Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів : підручник / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : ЦУЛ, 2010. 576 с.*
6. *Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.*
7. *Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. : у 3 т. Київ : Основи, 1997. Т. 2 : Ігри обміну. 585 с.*
8. *Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. з англ. В. Ружицького та П. Тарашука. Київ : Основи, 1995. 528 с.*
9. *Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституційних перетворень : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2006. 388 с.*
10. *Вознесенский Э. А. Финансы как стоимостная категория. Москва : Финансы и статистика, 1985. 159 с.*
11. *Финансы социалистического общества : учеб. пособие / под. ред. Н. В. Гаретовского. Москва : Финансы и статистика, 1985. 310 с.*
12. *Musgrave R. A. The theory of public finance. New York : McGRAW-HILL BOOK COMPANY, 1959. 628 p.*
13. *Rosen H. S. Public finance. Burr Ridge : IRWIN, 1992. 657.*
14. *Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки / за наук. ред. В. М. Федосова. Київ : Либідь, 2000. 656 с.*
15. *Бьюкенен Д.М. Политическая экономия государства благосостояния. МЭМО. 1996. № 5. С. 46–52.*

16. Методологічні положення розрахунку валового внутрішнього продукту : затв. наказом Державної служби статистики України 17.09.2018 № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0187832-18>.

References

1. Alekseenko, M. M. (1987). Berkov, N. T. (Ed.). *Finansy i kredit SSSR. [Finance and credit of the USSR]. (2-nd ed.)*. Lvov: Vyshcha shkola [in Russian].

2. Andrushchenko, V. L. (2000). *Finansova dumka Zakhodu v XX stolitti: (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv) [Financial thought of the West in the twentieth century: (Theoretical conceptualization and scientific issues of public finance)]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

3. Sutormina, V. M., Fedosov, V. M., Andrushchenko, V. L. (1992). *Derzhava – podatky – biznes (Iz svitovoho dosvidu fiskalnoho rehuliuвання rynkovoi ekonomiky) [State – Taxes – Business (From the world experience of fiscal regulation of market economy)]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

4. Vasylyk, O. D. (2000). *Teoriia finansiv [The theory of finance]*. Kyiv: NIOS [in Ukrainian].

5. Yukhymenko, P. I., Fedosov, V. M., Lazebnyk, L. L. (2010). *Teoriia finansiv [The theory of finance]*. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].

6. Yurii, S. I., Fedosov, V. M. (2008). *Finansy [Finance]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

7. Brodel, F. (1997). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st. [Material civilization, economy and capitalism, XV–XVIII centuries]. (Vol. 2)*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

8. Shumpeter, Y. (1995). *Kapitalizm, sotsializm i demokratsiia [Capitalism, socialism and democracy]. (V. Ruzhytskyi, P. Tarashchuk, Trans.)*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

9. Ziatkovskiy, I. V. (2006). *Finansy subiektiv hospodariuvannya v umovakh instytutsiinykh peretvoren [The finance of economic entities in the context of institutional transformations]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

10. Voznesenskiy, E. A. (1985). *Finansy kak stoimostnaya kategoriya [Finance as a value category]*. Moscow: Finansy y statistyka [in Russian].

11. Garetovskiy, N. V. (1985). *Finansy sotsialisticheskogo obshchestva [Socialist finance]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].

12. Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance*. New York: McGRAW-HILL.

13. Rosen, H. S. (1992). *Public finance*. Burr Ridge: IRWIN.

14. Blankart, Sh. (2000). *Derzhavni finansy v umovakh demokratsii : vstup do finansovoi nauky [Public finance in a democracy: introduction to financial science]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

15. Byukenen, D. M. (1996). *Politicheskaya ekonomiya gosudarstva blagosostoyaniya [The political economy of the welfare state]*. MEMO, 5, 46–52 [in Russian].

16. Metodolohichni polozhennia rozrakhunku valovoho vnutrishnoho produktu: zatv. nakazom Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy 17.09.2018 № 187 [Methodological provisions for the calculation of gross domestic product]. (2018, September, 17). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0187832-18>.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2019.